

Stavangeren

Medlemsblad for Byhistorisk Forening Stavanger

Nr. 3 2003

I redaksjonen:

Berit M. Grande, Reidar Frafjord og Kjell Petter Løhre.

Innhold

(Leder) "Det henge samen"	3
Av Berit Grande	
Tollinspektør Stang - et hundreårsminne	4
Av Reidar Frafjord	
Hjalmar August Schiøtz-en banebrytende øyelege fra Stavanger	7
Av Gunnar A. Skadberg	
Brev fra Jan Christiansen	10
Dokumenter i Vatikanets arkiv kaster lys over Stavangers historie	11
Av Torstein Jørgensen	
Den første SIF - Viking kampen etter frigjøringen	14
Av Reidar Frafjord	
Breiavannet i februar 1864	17
Av Anders Bærheim	
Anders Svela vognmandsforretning	19
Av Ove Magnus Bore	
Stokkaveien 33, villa - sykehus og kvinnebo	29
Av Reidar Frafjord	
Konsumpsjonsboden ved Breiavatnet	32
Av Gunnar A. Skadberg	

ISSN 0806 - 184X

Program 2003

Onsdag 22. Oktober
Foredrag av Gunnar Roalkvam med tittel "**Stavangers industrihistorie
(Jern og Metall 100år)**"
Sted: Arkeologisk museum
19.00

Onsdag 19. November
Kåseri av Egil Henriksen med tittel "**Gabriel Monsens akvareller**"
Sted: Arkeologisk museum
Kl. 19.00

For å kunne redusere utgifter i forbindelse med utsendelse av innbydelser og annen informasjon til våre medlemmer ønsker vi å benytte e-post. Derfor oppfordrer vi alle til å sende sin e-adresse til

Eli Vareberg. Hennes e-adresse er :
eli.vareberg@czi.net

Kom og bli med!

JÅ! Vi trenger DEG! Ikke bare på medlemsmøter og byvandringer, vi tror du kunne ha glede av å delta i andre sammenhenger også! I dette nummeret av Stavangeren inviterer Jan Christiansen dere som har oppvekstminner fra like før, under og etter krigen til å komme sammen og fremskaffe disse minnene - til glede for hverandre, og senere forhåpentligvis - for oss andre.

Vi i styret vil også gjerne ha deg med. Dame, eller mann som trakterer pc-tastaturet, for eksempel. Du behøver ikke å være forfatter, du behøver ikke ha noe å fortelle, engang. Vi vil gjerne ha deg til å *gjensfortelle!* - Skrive av, rett og slett. Stoff foreningen allerede har, og som vi ønsker å formidle videre, men som det ikke er helt enkelt å scanne over til vanlig pc, kan kanskje *du* hjelpe oss å *skrive* over? Ta kontakt om du føler deg kallet, våre adresser finner du her i bladet.

Lederens spalte

”Det henge samene” –

tenkte jeg, da jeg hadde lest artiklene i bladet du holder i hånden, og vips fløy tanken videre til Dag Schreiners skikkelse ”Bøgwald Kai”. Det er vel havet han filosoferer over, når han ser sammenhenger?

Hvorfor fløy mine tanker til en av byens komikere? Fordi Ove Magnus Bores artikkel om vognmann Sveta naturlig nok er en tur innom ”Sjøyden”, og selv om det ikke er en opplagt likhet mellom Dag Schreiner og ”Sjøyden”, spørs det om ikke Stavangers bysbarn i 2053 kjenner ”Bøgwald Kai’s” livsfilosofering like godt som vi i dag kjenner ”Sjøydens”?

Slik bindes lenker tilfeldigvis sammen i vår tankeverden, slik knyttes fortid til nåtid; i vårt medlemsblad, så vel som i begivenhetene rundt oss. I dette bladet trekkes byhistorien tilbake til middelalderen gjennom Torstein Jørgensens artikkel. Så langt trekkes også de historiske linjer når Stavanger formulerer sin kulturbysøknad, og allerede ved påsketider neste år, skal middelaldermiljøet rundt Domkirken gjenskapes i forbindelse med Pasjon 2004. Blir det like vellykket som for fire år siden, vil vi oppleve at middelalderspill blir et fast kulturinnslag i byen vår!

Vi vandrer fra middelalder til fotballfeber i dagens artikler, og de som ikke minnes begivenhetene da SIF og Viking- publikummet flokket seg på tribunen, kan trekke paralleller til dagens kamper mellom Viking og Bryne: Fotballfeberen er den samme, men ellers er mye forandret. Eller er det ikke?

I skrivende stund står kommunevalget for døra og gjennom media er vi tutet ørene fulle om politikerforakt og manglende interesse for valget blant de stemmeberettigede. Er dette nye toner? For å belyse det spørsmålet, samtidig som vi sørger for at ting fortsatt ”henge samene”, vil jeg avslutte med en historie fra ”Sjøyden og andre siddisar 2”:

En av Stavangers borgermestere kom gående langs kaien og stoppet ved noen fiskere som solgte torskehoder.

- Jeg skulle gjerne hatt noen torskehoder.
- Kor mange?
- Å, en fem – seks stykker bør vel holde.
- Det e’ vel for lide. Du må ta med så mange at dækker blir beslutningsdyktige, flirte fiskeren.

Tollinspektør Ulrich Stang – et 100 års minne

Av Reidar Frafjord

Tollinspektør Ulrich Stang

I forrige nummer hadde Stavangeren hentet en artikkel fra boken "Det Stavangerske Klubselskab og Stavanger by i 150 år", utgitt i 1934. Her hadde høyesterettsadvokat Trygve Wyller tatt med en ørliten del av Frederik Stangs nedtegnelser fra barne- og ungdomstiden i Stavanger; fra hans 6. til hans 14. år. Det bør vel nevnes at Frederik Stang ble en av Norges mest betydelige statsmenn i landets nyere historie, og i sin statsministertid fra 1873 til 1880 stod han i sentrum for skarpe politiske brytninger. Ved ankomsten til Stavanger i 1814 bodde familien først i "et Hus i Strandgaten i Nærheden af Toldboden. Her blev vi dog ikke boende længe; i 1815 flyttede vi ud i "Kongsgaarden." Og her, på Kongsgård, ble Frederiks yngste bror, Ulrich Stang, født den 27. juni i 1818. Allerede i 1820, da Ulrich var 2 år, døde moren, noe som kastet dype skygger over familien

Da faren ble utnevnt til sorenskriver i Nordhordland, flyttet 9 år gamle Ulrich i 1827 med til eiendommen Nykronborg i Bergen Etter eksamen ved Bergen Latin-skole ble det jusstudier i Kristiania, og her avla Ulrich Stang juridisk embetseksamen i 1842. I studietiden hadde han med liv og lyst deltatt i fornøyleslivet i byen og ikke ofret så mye tid på studiene sine. Han fikk imidlertid en god eksamen, og foruten selve vitnemålet, fikk han også følgende attest av professoren som ledet eksaminasjonen:

"Hans Kundskaper vare som en Deel løse Isstykker, der flyde nedad en Elv. Men det var forbausende at iagttage, med hvilken Færdig-

het han hoppede fra det ene Isstykke til det andet."

Etter sin eksamen fikk han ansettelse i Revisjonsdepartementet. Mens han gjorde tjeneste der, ble han i 1848 grepet av den skandinaviske begeistring for Danmarks sak i forbindelse med opprøret i Slesvig - Holstein. Han fikk permisjon og reiste med ca. 100 andre frivillige til København. De deltok i flere trefninger, og han mottok etter krigen en medalje for å ha utvist tapperhet i strid.

I begynnelsen av 1850-årene søkte Ulrich Stang seg inn i tolletaten og ble tollbetjent på Kongsvinger i 1853. Året etter giftet han seg, 36 år gammel, og det kom etter hvert 8 barn i ekteskapet, hvorav 6 vokste opp. Den eldste sønnen, Annar Theophil (!) Herman Fredik Stang (1857 - 1898) ble gift med datter til grosserer Enok Rønneberg på Fredheim (nåværende bispebolig). Yngste sønnen, Knut Sømme Stang, var (som nevnt i en annen sammenheng), en av de aller nærmeste vennene til den senere fredsprisvinneren Christian Lous Lange i skoleårene.

Ni år etter at Ulrich Stang i 1866 hadde fått et embete som grense-tollinspektør på Kongsvinger, ble han i 1875 utnevnt til tollinspektør i Stavanger og kom som 57-åring tilbake til fødebyen sin. Her var han i virksomhet i 23 år, helt til han søkte avskjed fra tjenesten, 80 år gammel! I mellomtiden hadde han i 1894 blitt ridder av 1. kl. St. Olavs Orden for fortjenstfull embetsvirksomhet. Da hustruen hustruen døde, brøt han i 1898 opp fra hjemmet sitt i Egenæs-

veien 2 og flyttet til Kristiania hvor han oppholdt seg sine fem siste leveår.

Det er bevart flere historier fra 1880-årenes Stavanger som på mange måter kaster lys over denne fargerike personligheten. I en sterkt beveget tidsepoke hadde motsetningene mellom de to store politiske partier, Høyre og Venstre, utviklet seg til noe som kunne betegnes som direkte hatefullt. På den tiden var Stavanger en forholdsvis liten by hvor de høyere embetsmenn kjente hverandre og alltid hilste når de møttes ute.

Ulrich Stang var levende interessert i politikk og hørte uten forbehold til på den ytterste høyre fløy i den konservative leir. Venstrefolk og kjeltringer var for ham bortimot synonyme begreper. Det var ikke sikkert at alle kjeltringer var venstremenn, men at alle på venstresiden var kjeltringer, det var etter hans mening helt på det rene!

Etter at Johan Sverdrup var blitt statsminister i 1884, var rektor Johannes Steen blitt leder for Venstre. Steen var den gang stortingspresident, og det ville derfor vært naturlig at tollinspektør Stang hilste først om de traff på hverandre.. En ettermiddag gikk Stang sammen med en sønn og svigerdatter gjennom byparken og rundt Bredevannet på ettermiddagstur. Rett imot dem kom da rektor Steen som hadde følge med

sin datter. Stangs svigerdatter gjorde den gamle tollinspektøren forsiktig oppmerksom på det kommende møtet. Han fikk imidlertid et farlig glimt i øynene, rettet seg i ryggen og gikk rett forbi uten å hilse !

Vi skal ta med en annen historie, både fordi den presenterer et lite tidsbilde og samtidig viser hvorledes den gamle herren kunne være skarp og uvøren i replikken også overfor sine politiske meningsfeller når han ble vitne til episoder som irriterte hans heftige sinn. Amtmann Morgenstjerne var den gangen Stavanger Amts øverste embetsmann. Han var gift med en niese av tollinspektøren og dermed i familien. På den tiden var det noe opphøyet over amtmannsstillingen, han var på en måte kongens stedfortreder i distriktet. Morgenstjerne var en embetsmann av den gamle, høykonservative typen. Han var også veldig bevisst på sin funksjon og sin adelige avstamning og praktiserte en helt dominerende stilling overfor de lokale myndigheter. Når det gjaldt bøndene, hadde han den egenskapen at han gjerne ville vise seg både folkelig og nedlatende. Dette sistnevnte trekket i hans vesen førte til en episode hvor tollinspektøren kom inn i bildet.

Amtmannsgården lå den gangen et stykke ute på Lagårdsveien, hovedveien fra byen

Tollpersonalet i Stavanger, våren 1897, like før Ulrich Stang sluttet. Stang er mannen med stokk i fremste linje.

sørover mot Jæren. Særlig i ettermiddagstidene når bøndene kjørte hjemover med kjerrene sine, var dette en beferdet ferd-selsåre. En ettermiddag utpå vårparten kom Stang sammen med sin svigerdatter spaserende innover denne veien mot byen. På avstand oppdaget de amtmann Morgenstjerne på vei hjem fra byen. Samtidig kom en bonde som skulle til garden sin, kjørende med hest og kjerre. Amtmannen ble oppmersom på bonden som skulle samme retningen som han selv og praiet ham. Bonden visste med en gang hvem denne herren var og tok av seg luen. Morgenstjerne bad om å få sitte på, bonden gav plass og hest med kjerre ruslet videre utover Lagårdsveien.

Men for tollinspektør Stang, som med stor oppmerksomhet hadde iakttatt hele episoden, ble dette utslaget av amtman-nens "folkelige" vesen for overdimensjonert. Idet kjerren passerte ham, stanset han opp, løftet spaserstokken, pekte på kjøretøyet og henvendte seg til sin svigerdatter med så høy stemme at ingen kunne unngå å høre det: "Nei, nei, vil du se hvor han *bonder* seg" !

En siste, kort historie gir også et bilde av tiden og tonen. Som nevnt var tollinspektør Stang kommet til Stavanger fra Kongsvinger. En gang i 1880 - årene hadde han holdt en tale ved en fest i Stavanger Grunnlovsforening hvor han hadde gitt uttrykk for høykon-servative synspunkter. Alexander Kielland, som var kjent som en utpreget venstremann og unionsfiende, skrev den påfølgende dag en liten, spydig artikkel om festen i en av byens aviser. Han bemerket bl.a. at han visste ikke sikkert om tollinspektør Stang var kommet til Stavanger direkte fra Sverige, men han var i hvert fall kommet fra et sted like ved grensen !

Ulrich Stang var på mange måter en rikt utrustet mann med gode evner og en skarp forstand. Hans skikkelse var rank og staselig, og han førte seg med en selvfølkelig verdighet som kunne virke både imponerende og sjarmerende. Med ordet i sin makt utøvde han en egen evne i kunsten å kunne

føre en samtale, og han var i besittelse av en fremstillingsevne som gikk langt utover det vanlige. Som bordtaler kunne han nå de helt store høyder.

Samtidig hadde han arvet en god del av farens arrogant, labile og heftige sinnelag. Hans vesen kunne glimtvis åpenbare personlighetstrekk som avspeilet sterke emosjoner og en voldsom natur. Slike trekk lå nok også nedarvet hos flere av sorenskrive-rens barn, men neppe i så sterk grad som hos den yngste sønnen , Ulrich. Han var heller ikke redd for å tilkjenne sine meninger, ofte uttalt i en skarp og tilspisset form. Derfor kom han også lett på kant med andre mennesker. Det affiserte ham imidlertid ikke i det hele tatt at han fikk folk mot seg. Alt prellet fullstendig av mot hans sterke natur.

Når han ble sint, og det hendte ikke så sjelden, måtte sinnet få avløp. Han kunne da fyre av eder og forbannelser som nesten skremte livet av en enfoldig, kristensjel; av andre også forresten ! På den annen side kunne han, hvis han *vilde*, utfolde et vesen som fullstendig kunne avvæpne omgivel-sene. Det hører med til hans karakteristikk at han var helt irreligiøs. Jeg kan likevel konstatere at han var fadder da Christian Lous Langes barn nummer to, Thora Manthey Lange, ble døpt i Uranienborg kirke i Oslo, 08.07.1899.

Alt i alt var tollinspektør Ulrich Stang en markant personlighet, og han hørte til dem som ikke ble mildere etter som årene gikk. Den sterke natur og det heftige sinn fulgte ham opp i alderdommens dager, like til hans død for 100 år siden, den 5. oktober 1903. Ved siden av nedarvete disposisjoner var kanskje noe av grunnen til dette at forholdene hadde artet seg slik for ham at han ikke syntes han hadde oppnådd det i livet sitt som evner og anlegg skulle tilsi.

Kilder:

Slektsbok for Stang - familien
Samtaler med oldebarnet Ulrich Stang
(Oslo)

HJALMAR AUGUST SCHIØTZ – en banebrytende øyelege fra Stavanger

Av Gunnar A. Skadberg

Hjalmar August Schiøtz (1850 - 1927)

Nils Ansgar Haus heter en av mine gode barndomskamerater. 17. mai 1966 stod han som russ i skolegården ved Kongsgård skole og ventet på at barnetoget skulle avmarsjere fra Torget. Plutselig ble han truffet i det ene øyet av en metallbit fra en sprengt patronhylse fylt med krutt og kort lunte og avfyrt fra avsatsen mellom Domkirken og skolen. Nils Ansgar tilbrakte resten av festdagen ved Stavanger sykehus der det viste seg umulig å berge synet på det skadde øyet.

Denne skjebnesvangre hendelsen bidrog i tidens løp til at Nils Ansgar staket ut en ny kurs for sitt liv. Medisinsk studium ble etterfulgt av spesialstudium i øyesykdommer. Etter flere års praksis ved Sentralsykehuset i Tromsø, har han nå vendt tilbake til hjembyen der han bl.a. fungerer som min øyelege.

Det var Nils Ansgar som gjorde meg oppmerksom på at Stavanger har fostret en av landets fremste øyeleger - en øyelege som fikk sin biografi i 2000 skrevet av Otto Johansen. Denne artikkelen er basert på opplysninger som i hovedsak er hentet fra denne biografien. Hjalmar Schiøtz' historie fortjener etter min mening å bli gjort kjent blant flere enn landets medisinere.

Hjalmar August Schiøtz ble født i Sta-

vanger 9. februar 1850. Faren, Søren Gabriel Schiøtz (1804-1856) var jurist av utdanning. Han var fogd i Ryfylke før han ble ansatt som direktør for Norges Banks avdeling i Stavanger, men han virket også som grossist og forretningsmann. Søren Gabriel ble gift i 1831 med Larsine Frederikke Smith (1810-1832) fra Fredrikshald. Hun døde bare 22 år gammel etter å ha satt til verden sønnen Fredrik Axel Schiøtz. Denne gutten som vokste opp uten biologisk mor, fikk en noe uvanlig skjebne. I 1853 ble han gift med Jørgine Knudsen i Kristiansand. Ekteparet fikk seks barn mens de bodde i Norge. Schiøtz eide og bodde på et gårdsbruk på Store Vatne i Høyland, et bruk som ble forpaktet av Abel Olson Egeland fra Time. Ifølge lokalhistoriker Sigmund Engen drakk Schiøtz seg fra gård og grunn og utvandret til Amerika på midten av 1870-tallet. Sønnen Søren Jacob Larseinus (født i Høyland i 1865) livnærte seg først som styrmann, men fulgte siden etter faren til Amerika der han startet en pianofabrikk i Chicago. Hans sønn igjen, Fredrik (født i 1901), ble president for den norsk-amerikanske kirken i USA.

I 1834 giftet enkmann og fogd Søren Gabriel Schiøtz seg med Marie Dorothea Christiane Lange (1807-1852) - også hun fra

Fredrikshald. Hun var kusine til Alexander L. Kiellands mor Christian Lange.

Hjalmar August var yngst av de sju barna Søren Gabriel fikk med Marie Dorothea. Også på farssiden var Hjalmar i slekt med Alexander Kielland da farmoren Axeliene Christine Kielland (datter til "Kongen i Staden" Gabriel Schanche Kielland og søster til Alexanders farfar Jacob) var gift med Hjalmars farfar Eiler Hagerup Schiøtz.

Også Eiler Hagerup Schiøtz var jurist. Han kom til Stavanger som sorenskriver og ble siden byens måler og vraker. Gjennom kona arvet han store eiendommer, blant annet Kongsgård og "Store og Lille Hvidingsø" som han kalte Sølyst og Grasholmen. På Sølyst bygde han et flott landsted og satte i gang med beplantning og anlegg av hage.

Interessant i vår sammenheng er det at Eiler Hagerup Schiøtz blir omtalt som Stavangers første oppfinner. Han lot seg utfordre av ulike tekniske og fysiske problemer. Bl.a balet han med å konstruere en redningsbåt som ikke kunne kante. Han nyttet selv en slik båt når han reiste i fjordene som sorenskriver. Han bygde også Norges første sparkesykkel som nå står utstilt på Stavanger Museum. Styrbart luftskip drømte han også om å bygge, og i mange år arbeidet han med stor iver for å konstruere en brenselsbesparende ovn.

Hjalmar var bare to år da moren døde. Faren ansatte da Henrikke Marie Ploug (1817-1916, datter av konstituert tollkasserer Ole Smith Ploug og Johanne Margrethe Zetlitz) som husbestyrerinne på eiendommen Sjølyst 3 (hovedhuset på Sølyst. Søren Gabriel Schøitz eide også et hus, det såkalte "Møbelmagazinet" på St. Pedersgjerde som ved møte i Stavanger bystyre 22. okt. 1856 ble vurdert å kunne nyttes "til Brug for en Almueskole". Bygningen ble kjøpt for 34 spd. og 42 sk. i 1859. Den nye allmueskolen fikk navnet St Petri skole etter at et nybygg ble reist ved siden av den gamle bygningen i 1877. Eiendommen lå på

Nytorget der Stavanger Politikammer holdt til fra 1929 og fikk sitt nybygg i 1960). Henrikke Marie gikk under oppnavnet "Gagga". Da Hjalmar var seks år gammel, døde også faren, bestefaren Eiler Hagerup Schiøtz og oldemor Axeliene.

Pleiemor "Gagga" måtte flytte fra idylliske Sølyst til byen der hun flyttet inn i Øvre Klevgate 7 med de to yngste barna i den desimerte Schiøtz-familien som nå bare bestod av Hjalmar og broren Oscar (de andre barna var flyttet ut). "Gagga" maktet å gi de to guttene den varme og omsorg som er nødvendig for å gi et barn tro på livet. Hun klarte å vedlikeholde barnas nysgjerrighet og vitebegjær, og begge de to guttene kom til å stille seg høye mål.

Hjalmar var elev ved Stavanger Lærde og Borgerskole på Kongsgård fra 1857 til han ble student i 1868. Det betyr at han i ti år var elev ved den samme skolen som hans doble tremenning Alexander Kielland.

Hjalmar Schiøtz blir vurdert å være en svært evnerik elev av sine lærere i hjembyen. Både flid og "Sædelighed" ble evaluert å være av meget god kvalitet. Faglig leverte han en fremragende eksamen i avgangsåret 1868. I favorittfagene aritmetikk og geometri fikk han toppkarakterer.

Hjalmar var student ved Kongelig Frederiks Universitet i Christiania fra 1869 til 1877. Han bodde hos sin eldste bror Eiler i denne perioden. I brorens hjem fikk han lære å spille piano og fløyte. Han deltok også i studentkoret. Som så mange medisinerer var han musikalsk meget begavet. Hjalmar utviklet også interesse for litteratur under studietiden. I brev hjem til "Gagga" holdt han henne orientert om hva han foretok seg i hovedstaden, og hun var trolig meget tilfreds med sin yndling som valgte seg "Det Gode, det Sande og det Skjønne" som sine ledestjerner - både i liv og yrke.

Med sin kulturåpne holdning til livet stod Hjalmar på fortrolig talefot med den

ett år eldre tremenningen Alexander. De to slektingene deltok i samme familieselskaper, gikk på samme skole i hjembyen, studerte parallelt ved universitetet i Christiania og møttes igjen i Paris i 1880 der Alexander ville prøve å utvikle sitt skarpe blikk for skjøvheter i samfunnet og i menneskelige relasjoner, mens Hjalmar strebet etter å utvikle sin evne til å hjelpe mennesker til å se bedre i den fysiske verden.

Hjalmar Schiøtz arbeidet som directeur adjoint ved det oftalmologiske laboratorium ved Sorbonne-universitetet på denne tiden. Det var ved dette laboratoriet han startet sine forbedringer og oppfinnelser av instrumenter som kunne nyttes ved behandling og helbredelse av øyesykdommer.

I sitt forfatterskap fletter for øvrig Alexander Kielland inn farfar Jacobs øyebesvær når han skriver om ungekonsulen i "Garman & Worse". Siden gir han Abraham Knorr Løvdahls far yrkestittelen "professor udi øiensygdommer" på et tidspunkt da forfatterens tremenning bar denne tittelen. På 1890-tallet skulle Alexander komme til å be om tremenningens hjelp i forbindelse med øyebesvær hos to av sine barn.

I 1881 vendte Hjalmar hjem fra Paris. Han ble først reservelege i Christiania under professor Johan Hiorth, men fortsatte arbeidet med sin samarbeidspartner i Paris, dr. Javal, som for øvrig selv ble blind, grunnet grønn stær, i en alder av 61 år.

I 1882 tok Hjalmar Schiøtz pusten fra medlemmene ved det Medicinske Selskab i hovedstaden da han presenterte tre nye oftalmologiske instrumenter som han selv hadde konstruert. Forbedrete utgaver av Hjalmar Schiøtz' oftalmometer nyttes frem-

Schiøtz i arbeid.

deles av øyeleger verden over. Schiøtz' fremste oppfinnelse er likevel tonometeret som blir nyttet til å måle fargeringer som forekommer ved sykdommen glaukom (måling av for høyt trykk ved grønn stær).

Hjalmar Schiøtz tok naturligvis doktorgrad i medisin. Han ble gift med Inga Hertzberg (1859-1940). Hjalmar Schiøtz døde i Oslo 28. desember 1927 - 77 år gammel.

Kilder:

Johansen, Otto: Hjalmar Schiøtz 150 år. Norsk oftalmologisk forening 1999/2000
Johansen; Otto: Øyelegekunstens historie i Norge. Universitetsforlaget, Oslo 1978
Rygh, Sigurd: Grundleieforhold i eldre deler av Stavanger 1600-1850 Stavanger 1974
Stavanger Bystyres Forhandlinger 1856-1861 Stavanger kommune 1967

**Byhistorisk forening
mottok for en tid siden følgende brev fra vårt medlem,
Jan Christiansen:**

Et prosjektforslag

Jeg hadde tenkt å begynne på et nytt historieprosjekt da jeg fikk den ide at det kanskje kunne bli et samarbeid i regi av Byhistorisk forening.

Prosjektet har arbeidstittel: "Opptegetninger fra oppvekst like før, under og like etter krigen".

Medlemsmassen i foreningen er vel i stor grad gråhårete kvinner og menn som var med og "vant krigen".

Kanskje kunne et slikt prosjekt vitalisere aktiviteten. Det blir meget foredrag og byvandring og noe for lite sosialt.

Byhistorisk forening får herved overta ideen mot at jeg får være med på å realisere den.

Målet for prosjektet kan være: Byhistorisk forening i Stavangers skrifter nr. 1.

Foreningen setter pris på det utspillet Jan C. her er kommet med, og vi vil oppfordre interesserte medlemmer til å bli med på dette prosjektet.

Ta kontakt med Reidar Frafjord eller Kjell Petter Løhre slik at vi i første omgang kan få en stemningsoversikt.

Dokumenter i Vatikanets arkiv kaster lys over Stavangers historie

Av Torstein Jørgensen

En mørk februarkveld i det Herrens år 1525 var det fest hos kannikene i Stavanger. Det begynte med hygge og fin stemning. Men snart ble det krangel og slåssing. Og da kvelden var over, lå en av gjestene dødelig såret etter å ha fått et sverdslag i hodet – fra en av kannikene.

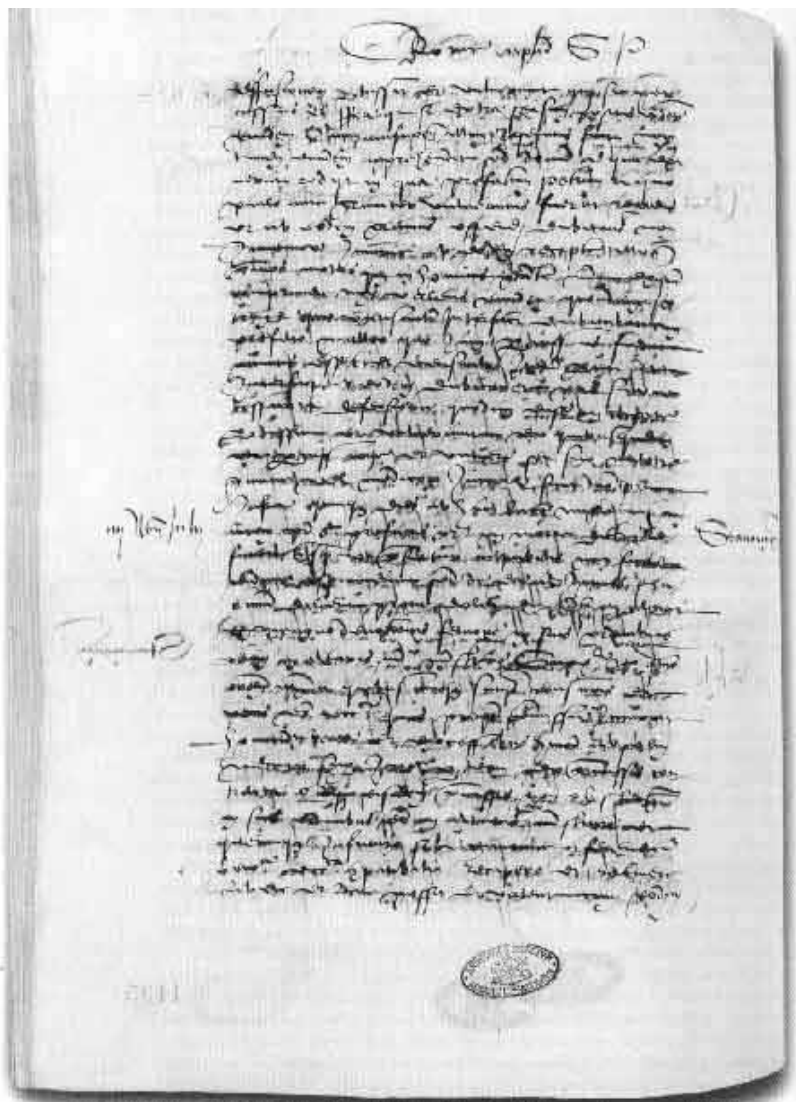
Kollegiet av kanniker ved Domkirken i Stavanger skriver seg tilbake til midten av 1100-tallet. I forbindelse med opprettelsen av et eget norsk erkebispedømme i Nidaros i 1153 ble det bestemt at alle domkirkene skulle ha et kannikekollegium, eller domkapitel som var det offisielle navnet, bestående av 6-12 prester. Disse hadde til oppgave å assistere biskopen med forskjellige oppgaver, de fikk et hovedansvar for utdannelsen av prester ved det som etterhvert utviklet seg til katedralskoler, og de stod ansvarlige for det løpende gudstjenesteliv i domkirkene, der de bl.a. hadde hvert sitt alter til disposisjon, og som de leste sine messer ved.

Gjennom den nedenforstående teksten får vi et lite gløtt inn i det liv som utspant seg i Stavanger for 500 år siden, og der kannikene åpenbart spilte en viktig rolle. Teksten er en av i alt 145 søknader fra folk i Norge til Det pavelige pønitensariat (botskontor) i Roma som undertegnede sammen med en italiensk historiker har fått tilgang til i Vatikanarkivet, og som ikke har vært kjent tidligere. På det tidspunkt festen i Stavanger fant sted, var den lutherske reformasjonen ute i Europa alt godt i gang. Men brevet fra Torgils Amundsson

viser at i Stavanger var alt som før. Den gamle katolske rettsorden stod fremdeles tydeligvis ved lag. Ifølge denne retten ble en prest som var involvert i drap, automatisk ekskommunisert fra kirken, og hans embedshandlinger var ikke lenger gyldige. I senmiddelalderen hørte en slik sak med blant de synder som paven forbeholdt seg retten til å absolvere fra. Derfor måtte Torgils' sak sendes den lange veien til Roma. Men med et positivt vedtak fra paven, ville Torgils få sin tilgivelse, og han kunne gjenoppta sitt kall uavhengig av hva lokale og regionale geistlige prelater måtte mene om saken. At så var tilfelle vet vi blant annet ut fra det faktum at Torgils noen år senere er å finne som abbed på Utstein kloster.

I brevet fra Torgils får vi vite at Maria-kirkens innvielsesdag var 8. februar, og at kannikene i Stavanger trolig hadde gjort det til en årlig tradisjon å invitere til gjestebud på denne dagen. Fra andre kilder vet vi at besøkende i kirken ved slike anledninger fikk 40 dagers avlat. Gjestebudet har sannsynligvis vært holdt i kannikenes byhus i sentrum nær Domkirken, men det kan også ha vært arrangert i deres hus på landet oppe i Kannik.

Søknaden fra Torgils ble i Vatikanets protokoller rubrisert som "Absolusjon for manndrap". Videre ser vi av teksten at den ble innført i protokollene av en skriver ved Pønitensariatet ved navn Nicolaus Gladiatoris, og at han fikk 13 turinske floriner for jobben. At "resten" er "gratis for Gud", betyr at Torgils slapp å betale andre gebyrer

i forbindelse med saksbehandlingen. Den som på paven vegne innvilger søknaden var biskop Mercurius de Vipera, som var nestkommanderende ved Pønitensariatet på den tiden.

Det fremgår ikke av teksten om Torgils

reiste til Roma selv eller fikk saken sin sendt dit med andre. I alle fall er det imponerende å se at en drapssak som fant sted i Stavanger den 8. februar forelå ferdig behandlet og avgjort ved Det pavelige botskontor i Roma den 4. juli samme år.

Brevet fra Torgils Amundsson:

"Diverse saker - Absolusjon for manndrap, N[icolaus] Glad[iatoris], avgift 13 [Tur], resten gratis for Gud.

Torgils Amundsson, prest fra Stavanger bispedømme, forklarer at han en gang, på en onsdag sist 8. februar, rolig og fredfullt hadde spist middag med et større antall ærlige prester og lekfolk, menn og kvinner, under gjestebudet på dedikasjonsdagen til den salige Jomfru Marias kirke, et gjestebud hos kannikene i byen Stavanger. Han gikk over til nabobordet for å sitte sammen med en skomaker som han kjente og var venn med. Men en av de andre som satt ved dette bordet, som hette Olaus Hoffmann, og som satt på andre siden av skomakeren, begynte da å slenge aggressive bemerkninger mot Torgils, uten annen grunn enn at han hadde gått bort til det bordet, hvor det ikke satt prester. Torgils svarte at han kunne sitte hvor han ville, siden han (som kannik) eide minst én av husets fire vegger. Dette svaret var Olaus ikke fornøyd med, men la ondt til ondt og fortsatte å komme med flere og mer krenkende og hånlige ord mot Torgils. Sistnevnte tenkte på det Olaus sa, og antok at han ville komme til å angripe og slå ham, så han kom til at det var bedre å være føre vår. Han tok derfor en stein og slo Olaus lett i hodet.

En venn av Olaus, ved navn Peter, ble da så sint at han dro til og såret Torgils med en krigshammer av jern, traff ham i venstre side, spjæret opp hans drakt, som bestod av tre lag, og forårsaket at det kom en del blod. Såret, og av den grunn så å si uten selvkontroll, så han Olaus flykte unna, og satte etter, men uten å nå ham igjen. Han gikk derfor tilbake til huset hvor han imidlertid støtte på den før nevnte Peter som nettopp hadde såret ham alvorlig. Siden han antok at han nå ville få enda mer juling, med det såret han alt hadde fått friskt i minnet, og siden han nå var ute av stand til å stagge de primærimpulser som ligger utenfor menneskelig kontroll, slo han og såret Peter med et sverd i

hodet for å forsvare seg. Etter truslene fra ham å dømme, ville Peter nemlig komme til å drepe ham eller i det minste slå ham på nytt. Og på grunn av dette slaget eller såret, eller fordi han var styrt av ondskap, eller på grunn av doktorrenes forsømmelser, døde Peter etter Guds vilje etter fem dager.

Imidlertid, hellige Far, når man tar i betraktning at ettersom Torgils ikke var skyldig i nevnte dødsfall på annen måte enn den vi har beskrevet, og ikke ønsket det, men dypt og inderlig har sørget over hans død, slik som han sørger fremdeles, og av stor og brennende hengivenhet ønsker å tjene Gud i sine kall og for alteret, søker han om at Deres Hellighet verdiges å pålegge at søkeren blir absolvert fra alle kirkelige dommer og straffer som han måtte ha pådratt seg på grunn av det ovenfor nevnte, fra manndrapet og alle andre overtredelser, og om at han allernådigst kan få dispensasjon for den irregularitet som han pådrog seg på grunn av det ovenfor nevnte, slik at han uhindret av det ovennevnte kan tjene i alle sine kall og ved alteret, og fritt og på lovlig vis kan motta og inneha alle typer forenlige beneficier som etter kanonisk rett vil kunne gis ham i fremtiden, og at han blir restituert, uhindret av alt som måtte gå imot dette, ved særskilt og uttalt nåde.

Innvilget særskilt og uttalt, M[ercurius], biskop av Bagnorea, regent. Saken oversendes til vurdering hos Petrus Calahorra, pönitensiar hos Hans Hellighet og p.t. residerende ved kurien. Innvilget M[ercurius].

Roma ved St. Peter, 4. juli 1525."

Dersom man vil lese mer om denne og andre forbindelser mellom Stavanger og pavestolen i middelalderen, finner man det i boken *Brev til Paven: Norske forbindelser med Den hellige stol i senmiddelalderen*, Stavanger 1999. I løpet av kort tid vil vi også publisere en tekstmot med samtlige 145 bostbrev fra det norske erkebispedømme til pavesolen.

Den første SIF - Viking kampen etter frigjøringen.

SIF slo Viking med 1 - 0 i spennende og jevnspilt kamp.

5000 tilskuere og stor stemning.

Innledning ved Reidar Frafjord

Fotballkampene mellom SIF (Stavanger Idrettsforening) og Viking var klassiske byoppgjør som ikke bare samlet tusenvis av tilskuere i årene før 2. verdenskrig da disse kampene inngikk i en kretsserie; men også i 10 - 15 år etter frigjøringen. Da SIF ikke maktet å etablere seg permanent i det nye, landsdekkende seriesystemet som ble utviklet etter krigen, og laget etter som årene gikk forsvant nedover i divisjonene, mistet naturlig nok disse prestisjekampene sin aktualitet. Som smågutt hadde jeg selv stor glede av å få oppleve noen av oppgjørene etter krigen, og minnes den dag i dag den helt elektriske stemningen som hersket under disse store, fredelige slagene på Stavanger Stadion og på "Saxamyrå" hvor SIF hadde etablert seg med egen bane.

Under krigen var mange av lagenes spillere av forskjellige grunner blitt spredt for alle vinder. Andre var med i den såkalte "Jøssingidretten" som ble drevet mer og mer åpenlyst ettersom krigskommunikene stadig ble mørkere og mindre oppmuntrende for okkupantene. Året før freden kom til landet, hadde det som gikk for å være guttefotball, samlet flere tusen tilskuere på Midjord; til nazistenes store ergrelse. Dessverre var det også noen få som brøt idrettsstreiken, og de ble omgående ekskludert for all idrett i fem år da Norge ble fritt.

Stadion som kamparena var i en sør-

gelig forfatning da kampene skulle ta til igjen. Tyske soldater hadde brukt området til ekserserplass, og garderobene var blitt benyttet til forlegning av tyske soldater og ominnredet til små, mørke rom. Når det gjaldt drakter, fotballer og fotballstøveler, stod man på temmelig bar bakke den første tiden. Etter hvert ble lagene hjulpet over den første kneiken og kunne glede seg over en utrolig sterk interesse. Det kan vel best karakteriseres som at folk var helt "fotballville", og ungdommene strømmet til fotballanleggene. Det varte ikke lenge før treningskamper ble arrangert, og for å stille folks fotballhunger og skaffe penger i slunkne klubbkasser, avtalte SIF og Viking prestisjeoppgjøret som hadde ligget nede i 5 år, nå riktignok bare med 30 minutters omganger!

Slik var altså den ytre rammen da kampen ble spilt den 29. juni i 1945, og i det følgende blir vi delaktige i kampens gang og kommentarene til journalisten "Menfor" i Stavanger Aftenblad:

I det herlige sommerværet i går kveld var det samlet 5000 tilskuere på Stadion til den første SIF - Viking - kampen etter krigens slutt. De fulgte levende og begeistret med i kampen som ble ført i svært tempo, og var både spennende og morsom, om ikke nettopp så velspilt. Men den gav i hvert fall gode løfter for begge lag. SIF vant med 1 - 0, takket være lagets bedre kondi-

Fra et SIF - Viking oppgjør to år senere, 17. mai 1947. Vi ser Vikings glimrende keeper, Torgeir Torgersen, i aksjon under et SIF angrep. De to andre Viking-spillerne er Arthur Wilsgaard (til venstre) og Karsten "Massa" Johannessen.

sjon. Målet var høyre ytre Nilsen mann for ved et flott skudd, som så vidt lurte ballen innenfor stangen.

Før kampen ble de danske gjestene, som hadde samlet seg på løpebanen under det danske flagg, hyllet i en kort, anslående tale av Benna Lund. Folk ropte begeistret hurra og forsøkte å synge "Der er et yndig land." Arrangementet var godt. "Ynglingen" spilte før kampen og i pausen. Et nytt og velkomment innslag var opplesningen av begge lags oppstilling. Men hvorfor ikke fullføre et så godt anslag, og også gjøre publikum oppmerksom på hvilke spillere det var som måtte gå ut og hvem det var som inntok plassene deres ?

På SIFs lag måtte nemlig 3 spillere gå av banen. Frøland gikk ut etter et sammenstøt i begynnelsen av kampen. Han fikk en liten hjernerystelse, men vil ikke få mén av uhellet. Helgevold som kom inn i stedet, fylte plassen sin på en utmerket måte, og er en spiller SIF vil få glede av. I slutten av første omgang måtte venstre ytre Røisland

gå ut. Han ble erstattet av Åke Ohlsson, et bytte SIF ikke tapte på.. Og et stykke i annen omgang måtte den andre av SIFs backer, Houge, ut etter at en gammel kneskade var gått opp. Han ble erstattet av Dybdal.

Kampen ble som sagt ført i veldig tempo, men det skortet på lagspillet, og begge løperrekkene hadde vanskelig for å få den rette snerten i angrepene. Banen får nok ta en del av skylden. Den var ikke god, full av tuer og ujevnheter, som gjorde det vanskelig å beregne ballen.

SIF hadde solen i ryggen i første omgang, men det ble Viking som laget de første, farlige angrep. Mot slutten hadde SIF overtaket. Høyre ytre, Nilsen, laget mange farlige situasjoner, men de ble ikke utnyttet på den rette måten.

I annen omgang hadde Vikings Danielsen et nydelig skudd på frispark. Det tok SIFs målmann meget pent. Siden skjøt Paulsen i stangen, og så var det SIFs tur. Pettersen skjøt i stangen og returen satte

Ohlsson utenfor. Straks etter kom det sei-
rende mål..

På SIFs lag var Engh nummer en i for-
svaret. Han var på ferde over alt og stop-
pet mange angrep i fødselen og i siste øye-
blikk. I løperrekken var høyre ytre Nilsen
den som skapte de farlige situasjoner. En
savnet Figved. Han ville nok formådd å
binde rekken sammen. Nå ble det mest
med tilløp til det riktige spillet. Men SIFs
lag lover godt.

Vikings lag hadde ikke den kondisjonen
som motparten. I siste halvdel av annen
omgang var spillerne helt utkjørt. Men så
lenge kreftene strakk til, spilte forsvaret
meget godt. Løperrekken hadde som SIFs
mange gode tilløp til det riktige spillet, og

et par av angrepene ble også flott gjen-
nomført. Høyre indre Paulsen var en fiks
spiller, og Danielsen viste glimtvis hva han
virkelig kan. Alt i alt var Vikings lag det som
kanskje gav de beste løfter.

Paulus Nilsen ble mottatt med varmt
bifall da han kom på banen, og han dørte
meget godt. Det blir nok ikke tale om at
fotballklubbene vil være med på at Paulus
Nilsen trekker seg tilbake som dommer
allerede i år !

Lagene: SIF: Gjessen, Houge, Frøland,
Bruder, Engh, Eide, Nilsen, Gabrielsen, Pet-
tersen, Olsen og Røisland.

Viking: Jensen, Skjæveland, Rønning,
Stangeland, Thu, Abrahamsen, Rullestad,
Paulsen, Monsen, Danielsen og Jakobsen.

*Har du husket å betale konti-
genten for 2003?*

Kr. 200 enkeltmedlemmer,

kr. 350 familie.

Kontonr.: 3201 25 37300

Breiavannet i februar 1864

Av Anders Bærheim

Til Monsens friske vinterbillede forteller seilmaker C. Henriksen i sin bok „Stavanger i svundne dage”:

„Naar Bredevannet ,laa”, var anden juledag en festens og jubelens dag. Fra kl. 2 eftermiddag saas store flokke at stevne mod Bredevandet for at more sig på isen. Og ned Kannikbakken kom ,neislæ-

clerne” i susende fart, gjorde et vældig hop og strøg ud over isen. Mang en gang gik det da paa livet løst, og tilskuerne, der stod i rækker paa begge sider af rendebanen, kunde nyde skuet af saa vel løierlige som sørgelige situationer. Naar floskhattene føg af de agende og fortsatte farten paa egen haand, eller

naar kjelkerne flaknede under tyngden, idet hoppet passeredes, og mandskabet i alle mulige og umulige stillinger, kvinder og mænd hulter til bulter, strøedes ud over isen, -- da blev der en storm af jubel. De fleste kom jo nogenlunde helskindede fra affæren, om end enkelte i stilhed maatte undersøge sine lemmers forfatning eller føle efter, om næsen sad paa sin rette plads, mens andre maatte bæres hen paa marken og gnides med sne, forat sans og samling kunde komme igjen. -- Gik løbet heldigt, saa hoppet klartes, susede slæden med sin jublende last tværs over hele Bredevandet til farver Furras skyllehus. -

En anden yndet sport var at forlyste sig i den saakaldte „Kannikskreio” – i et braf stup, som fandtes der, hvor B, Middelthons og kapt. Christophersens huse nu ligger. Med træsko paa lod man det her staa til udfor stupet. Der fordredes baade spænsthed og akrobatisk fær-

dighed i at balancere, om alt skulde gaa godt.

Naar saa en eller anden julemid-dagsgjest, der kom fra et godt bord, modig gav sig til at kravle opad bakken for at vise sin færdighed fra tidligere dage, da blev der jubel. Gjerne iført kjole og floshat styrtede den fine herremand sig frygtløs udover. Men som regel varede det ikke længe, før den farlige „skagamoster” sendte ham kant over kant, inntil han efter tilstrækkelig mange rundkast endelig ved tyngdelovens bistand kom til hvile. Floshatten, der omtrent siden reisisens glørværdige begyndelse „havde holdt teten”, fortsatte derimod med bulder og brag den videre nedfart.”

Billedet er tatt fra Kongsgaten. Bak gjerdet til venstre er nå Parkkafeen.

I bakgrunnen ses „Kannikskreio” og andre skreier.

Anders Svela vognmandsforretning

Et stavangerfirma med stil og eleganse

Av Ove Magnus Bore

Blant mange velkjente stavangermotiv vil sikkert mange dra kjensel på et foto fra 7. juni 1925, tatt i forbindelse med bispeinnsettelsen (se under). Stavanger hadde på den tid vært fratatt sitt bispesete i en periode på 240 år, og det var selvsagt et stort historisk øyeblikk for byen da den endelig fikk setet tilbake. Fotoet er tatt utenfor Stavanger Domkirke og viser situasjonen da kong Håkon VII stiger ut av kongevognen for å delta i innsettelsesseremonien inne i kirken. Vognen er et praktfullt

kjøretøy, forspent med to høyreiste hvite hester med korte friserte haler og med et utsøkt seletøy som var kongen og situasjonen verdig. På kusksetet sitter en mager og alvorlig mann, kledd i sin fineste stas med frakk med sølvknapper og flosshatt med sølvfarget silkebånd. Vognen er en landauer, innkjøpt i forbindelse med kroningsferden i 1906 - en virkelig kongevogn. Hestene er danske frederiksborgere. Mannen på kusksetet er Alexander Svela.

Slik er det Stavanger vil huske sin fremste

Bispeinnsettelsen 7. juni 1925

vognmannsforretning. I en periode på mer enn 70 år var Svela sine hester og kjøretøy i sentrum for enhver viktig begivenhet i byens liv: kongebesøk, statsbesøk fra inn- og utland, besøk av kjente kulturpersonligheter og vitenskapsmenn, begravelser osv. Alle skulle de fraktes gjennom byen. Byen skulle vise seg fra sin beste side, og kun det beste var godt nok. Ved slike anledninger møtte alltid store folkemengder opp, og for fotografene var kjøretøyene med de celebre gjester et populært motiv. Ofte var det nettopp disse bildene som ble gjengitt i pressen. Samtidig var det denne staselige kjøreturen som både gjestene selv og folk flest kom til å huske. Dette visste arrangøren, og derfor ble det gjort det ytterste for at kjøreturen skulle bli vellykket. Og det var en selvfølge at det var vognmand Svela som fikk oppdraget.

Historien om dette kjente transportfirmaet begynner i 1873. Da er den unge bjerkeimsbuen Anders Olsen Svela ferdig med sin militærtjeneste på Madlamoen i Stavanger. Han er 24 år gammel og gift med

den fem år eldre Karen Justine. Sammen har de en datter, Ingeborg Ovidia på ett år. Året etter blir Nils født og seks år seinere Alexander Julius. Anders har hester og hestekjøring i blodet og satser alt på å få til en vognmannsforretning i Stavanger. I Bredbakken 4 finner han en eiendom som passer for formålet. Den har bolighus med stallplass i kjelleren. I bakgården er det et uthus med vognremisse og høyloft, og inntil bolighuset et halvtak med plass til flere hester.' Denne eiendommen kjøper han vinteren 1873 og setter i gang virksomheten med to nyinnkjøpte hester.' "Anders Svela Vognmandsforretning" kaller han firmaet.

Fra denne eiendommen i Bredbakken drev han sitt firma 121 år. I 1892 kjøpte han riktignok eiendommen Bergelandsgate 31, hvor han fikk atskillig bedre plass for både hester og utstyr.

Her sto en uthusbygning på 92 kvm med stall, vognremisse og høyloft.⁴ Men den store utvidelsen kom til å skje tre år senere. Da kjøpte han eiendommen på

andre side av gaten, Bergelandsgate 28.⁵ Den besto av et bolighus med en grunnflate på 77 kvm og et uthus på 75 kvm med hestestall, vognremisse og høyloft. I tillegg var det to halvtak med en samlet grunnflate på 33 kvm.' Dermed flyttet han både sin familie og virksomhet opp i Bergelandsgaten. Eiendommen i Bredbakken beholdt han likevel helt til 1918.'

Bolighuset i Bergelandsgaten 28 var bygd sammen i loftsetasjen med nabohuset i nr. 30. Grunnetasjen i 28 var imidlertid smalere enn loftsetasjen, slik at det ble en to meter bred passasje mellom de to husene inn til gårdsplassen bak. 11897 overtok Svela også nr. 30.1 tillegg til et bolighus med en grunnflate på 95 kvm fikk han dermed enda en stallbygning på hele 156 kvm.s

De første årene i Bredbakken har sannsynligvis vært trange økonomisk. I det lille bolighuset med en grunnflate på 57 kvm bodde det i 1875 tretten personer delt på fire husholdninger. Selv var da Svela en familie på fire. Hos seg hadde de boende en kusk, trolig en slektning, mens resten var leietakere.' For å skaffe tilstrekkelig med driftsmidler har Anders Svela tydeligvis utnyttet sin egen bolig maksimalt.

24 år senere satt Svela med fire eiendommer: tre bolighus med en samlet grunnflate på 229 kvm og et samlet bygningsareal på 400 kvm til å drive sin virksomhet med hester og utstyr. Fra en tilværelse som ung og ubemidlet bondegutt hadde han fram til århundreskiftet utviklet en livskraftig vognmannsforretning. Selv sto han med en solid formue og en årsinntekt godt i overkant av hva både en vel etablert håndverker og en skipskaptein på samme tid tjente.

I Anders sitt firma sto kvalitet og økonomisk sikkerhet og styring i høysetet. Når det gjaldt vognmateriell, hester og seletøy, var kun det beste godt nok. Samtidig ble alt vedlikeholdt og bevart med pinlig nøyaktighet. En vogn var en investering som skulle vare i mange år. Og det ble da heller

ikke behov for innkjøp av nye stasvogner etter Anders Svelas død. Bruden ble dermed kjørt til kirken i den samme vognen i 1948 som i 1912. Anders var kjent som en meget sparsommelig og nøysom person. Det fortelles bl.a. at han red sine nyinnkjøpte hester fra Moi til Stavanger for å spare jernbanefrakt.

Fra de to første hestene i 1873 økte besetningen gradvis. i 1916 hadde han 18, og det fortelles at han i en periode hadde mer enn 30 hester på stallen." Han var heller ikke alene om denne virksomheten i Stavanger. i 1901 var det 13 vognmenn i byen." i 1917 nevnes det 26 vognmands- og transportforretninger. Konkurransen gjaldt først og fremst varetransport og annen arbeidskjøring. Få av disse firmaene konkurrerte på det samme marked som etterhvert ble Anders Svela sin spesialitet, staskjøringen.

Det er i dag meget sparsomt med kildemateriale som kan fortelle mer om detaljene i driften av vognmannsforretningen på 1800-tallet og de første to tiårene av dette århundret.

Anders Svela døde i 1921, hans kone sju år senere og datteren året etter dette. Igjen satt hans to sønner, Nils og Alexander. Etter Anders Svelas død overtok disse firmaet i kompaniskap og drev det fram til 1939. Også fra denne tiden fins det lite skriftlig informasjon. Til gjengjeld fins det meget gode muntlige kilder som forteller om de fleste sidene

Brudevogn, en landaulett innkjøpt i 1912. Det eneste kjøretøyet som fremdeles er bevart fra Svelas vognpark.

ved driften, særlig i perioden 1929-39. Når ikke annet er angitt, er det disse årene som beskrives nedenfor. Alle pris- og lønnsangivelser skriver seg fra midten av 1930-tallet.

Da Nils og Alexander overtok, var firmaet bygd opp og etablert som den største vognmannsforretning i Stavanger på den tid. Storparten av det vognmateriellet som ble brukt i hele firmaets eksistens, var allerede innkjøpt. Kontakter og rutiner for innkjøp av hester var etablert. Det samme med kundeforhold, forsyninger, vedlikehold og de generelle arbeidsrutiner. Nils og Alexander overtok ikke bare bedriften med lokaler og materiell, men hele den driftsstruktur og driftskultur som faren hadde etablert. Så beskrivelsen av forretningens drift på 1930-tallet gir samtidig også visse indikasjoner på hvordan firmaet ble drevet i Anders Svela sin tid.

Det som de fleste stavangerfolk forbinder med vognmand Svela, er gjerne staskjøringen og spesielt bryllupskjøringen. De vakre landaulettene forspent med to hvite hester var i mer enn 30 år et fast trekk

i bybildet. Bryllupskjøringen begynte som regel med at bruden ble hentet hos frisøren og kjørt til kirken hvor brudgommen ventet. Etter vielsen skulle brudeparet hentes i kirken og fraktes til fotografen. Etter fotografen bar det videre hjem eller til det festlokalet hvor bryllupet skulle feires. Lørdag var den store vielsesdagen, og en kusk kunne betjene opptil fire brudepar samtidig. Han la da opp løpet slik at den andre bruden ble hentet hos frisøren mens det første paret ble viet. Den tredje bruden ble hentet mens det første paret var hos fotografen, og det andre var vel forvart i kirken osv. Så lørdagen var ofte stri både for kusk og hest.

Til denne kjøringen kjøpte Anders Svela inn to spesialvogner, den siste i 1912. De var bortimot identiske med unntak av formen på glassfronten og fargen på interiøret. Formen på understell og fating var landauerens. Men i motsetning til landaueren, som har dobbel kalesje, og som dermed kan åpnes helt, hadde disse fast front og kun kalesje bak. Fronten var laget av buet, fasettslepet glass. Begge hadde lykter

Statsråd Lars Ofstedals kiste på vei fra Domkirken 22. april 1932. Bildet viser Svelas staseligste begravelsvogn.

i nysølv og var nydelig staffert i rødt og gull. Den ene hadde interiør i lilla, den andre i gult. Stoffet var selvsagt silke. Vognene var tospente med kuskesetet høyt hevet.

Denne typen vogn kalles landaulett og er av fransk opprinnelse. Svla sine landauletter var av høyeste kvalitet, trolig laget hos vognfabrikant F. C. Schulz's efft. i København. Vognen med lilla interiør var den mest populære. Som de gode forretningsmenn Svelabrødrene var, utnyttet de også dette og tok 5 kroner mer for denne enn den andre. I 1935 var prisene dermed kr. 20 og 25 for en bryllupskjøring. I brudevognen satt som regel bare brudeparet. Hvis de hadde brudepiker, fikk disse av og til også være med. Kalesjen ble aldri tatt ned, dette var en stund brudeparet ville ha for seg selv. Foran kirken, fotografen og til og med frisøren sto folk oppstilt for å få seg et glimt av de lykkelige. I en tid uten fjernsyn var dette god underholdning.

Men fra lykken var ikke veien lang til sorgen. Begravelseskjøring var også en viktig del av Svla sin virksomhet. Mens de fleste klarte å skrape sammen de pengene som skulle til for å kjøre standsmessig til sitt eget bryllup, var det ikke alle som ble fraktet like standsmessig til graven. Svla hadde tre begravellesvogner. Prisen og betalingsevnen avgjorde hvilken som ble brukt. Den staseligste kostet i 1935 kr. 25. Vognen var praktfull med vridde barokksøyler kronet med fakler. Midt på det kuppelformete taket et stort kors, og langs sidene var det fasettslepn glassvinduer. Den neste var en enklere type, men også den med vinduer. Kr. 20 var prisen, mens den billigste var en enkel åpen vogn til en pris av kr. 10. Alle var de tospente. Men ble begravelsen betalt av forsorgen, spente Svla kun for med en hest. Forsorgen betalte nemlig kun kr. 5 for sine begravelser.

Gravfølgene var som brudevognene en del av bybildet. Sakte beveget de seg gjennom byen fra hjemmet til kirkegården. Var avstanden kort og alle deltakerne i stand til det, gikk følget til fots. Var det eldre og syke

Martha og Georg T. Monsen på utflukt til Birke-land 1904.

med, eller avstanden var stor, leide man en landauer eller to i tillegg. I senere år brukte man gjerne biler i følget bak begravellesvognen. Når et gravfølge passerte, ble trafikken stoppet, og selvsagt stilte folk seg opp langs ruten og så på. Under krigen forbød tyskerne gravfølgene, slik at kun begravellesvognen fikk kjøre.

For kusken var begravelleskjøringen ofte en påkjønning. Særlig tungt var det å kjøre med barnekister. Ved spebarnsdød brukte man landauer og plasserte kisten på kuskesetet ved siden av kusken, men de pårørende satt bak i vognen. I tillegg til selve kjøringen var kusken ofte med og la liket i kisten. For dette innkasserte Svla en femkroning ekstra.

Dåp var også en familiebegivenhet hvor Svla sine tjenester var etterspurt. Det var helst rikfolk som leide skyss til dette. For kjøring frem og tilbake til kirken var prisen på midten av 30-tallet kr. 15.

Men det var ikke bare ved de større begivenheter at folk leide seg hesteskyss. De som så seg råd til det, dro gjerne på søndagstur med Svla. Det var endel faste kunder som gikk igjen. På 30-tallet var det navn som jernhandler Thomas Fjermestad, kjøpmann Isac Andreasen og fabrikk-eier Thomas Hauge Thiis. Turen gikk gjerne rundt Stokkavatnet eller rundt Hinna og Madla. Prisen var kr. 5. Var det fint vær, hendte det også at de tok seg en tur midt i uken. Særlig populært var det om vinteren.

Sykevogn, kalt "Kirurgvogna". Vognen ble eid av Stavanger sykehus, men ble som regel kjørt med Svela sin kusk og hest.

Da gikk det avgårde med kane og dombjeller. Det mest populære kjøretøyet var en større slede, en sluffe med fating som en landauer med dører og kalesje.

Turen kunne av og til vare en hel helg. Man dro avgårde lørdag ettermiddag med Reve eller Hodne som reisemål, fisket og jaktet og returnerte søndag kveld.

En ikke helt ufarlig del av virksomheten var syketransporten. Stavanger Sykehus hadde sine egne vogner, "kirurgvognen" og "epidemivognen", men leide oftest både hest og kusk hos Svela. Epidemivognen ble brukt til difteri og skarlagensfeber. Pasientene ble hentet hjemme, hvor det hang en lapp på døren med teksten "smittsom sykdom", og i første omgang kjørt til sykehuset. Under større epidemier ble de etterhvert forflyttet til epidemilasarrettet i Bjergsted. Ingen av Svela sine kusker ble noen gang smittet. Doktorskyssen var en annen side ved virksomheten. Til dette brukte man helst en kupevogn.

I stallen i Bergelandsgaten 31 hadde Svela plass for utleie. For 50 øre dagen plasserte torghandlerne hestene sine her under salget. Hestemøkken samlet Svela møysommelig sammen og solgte til byens

velstående familier som hagegjødsel - kjente stavangernavn som Bjelland, Norem Baade, Marnburg osv. Til dette brukte de en vanlig tohjult gjødselfjær. Prisen var kr. 3 pr. lass og den samme uansett kjørelengde. En av de beste gjødselfkundene var Helliesen på Hindal. Til ham og andre storkunder brukte de en firehjult tospent vogn med karmen. For de samme familiene hadde Svela også fast søppelkjøring. Og prisen var den samme, kr. 3 pr. lass.

Det går igjen i hele Svelas virksomhet at kundekretsen i første rekke hørte til blant byens øvre sosiale skikt. Skulle man i et fint selskap, så måtte man både ankomme og forlate selskapet i et av vognmand Svelas kjøretøy. En vanlig scene nattestid var Svelas kupevogn ventende utenfor Det Stavangerske Klubselskab.

I dette miljøet var også ridesporten populær. Enkelte familier hadde sine egne ridehester som de leide stallplass til, men de fleste hadde sine faste hester som de leide. Blant de faste kundene var Marnburg, Isac Andreasen, Holgersen og Idsøe. De hadde sine egne saler og rideutstyr oppbevart i stallen. Turen gikk gjerne inn

Landauerne utgjorde grunnstammen i Svelas vognpark. De ble brukt til de fleste typer kjøreoppdrag.

telsen for måten de stelte hestene. Under siste verdenskrig ble det et stort problem å få tak i nok mat til dyrene. Havre og rugmel ble byttet ut med revet papir blandet med melasse. Det gikk ikke mange ukene før hestene ble utmagret, og hele virksomheten sto i fare.

Ved kongebesøk var det alltid Anders selv og senere Alexander som kjørte. Anders hadde fast tilsatte kusker og hadde dem gjerne boende i sitt eget hus. Dette var det mest praktiske ettersom de deltok i hele virksomheten fra tidlig om morgenen til langt på kveld. I 1916 viser adressekatalogen at Anders hadde to kusker boende i tillegg til sin egen familie. Men samtidig var en god del av kjøringen basert på løsere avtaler med folk som stilte opp når det var behov for dem. Nils og Alexander hadde fra 1929 til 1939 kun en kusk på fast lønn, Bertram Mæhle. Når det var behov for flere, så var det for Bertram å ta seg en runde til de faste løsarbeiderne og hyre dem til oppdrag. En av disse var Herman Ebeltoft, sadelmakeren i Asylgaten. En annen var den kjente byoriginalen Sjøyden.

Sjøyden sitt virkelige navn var Olav Pedersen Lode. Han var en sann hestevenn, og det fortelles at hvis en hest var blitt syk, så sov han i stallen om natten. Det var en kjent sak at Sjøyden hadde problem med alkoholen, og Svela var derfor forsiktig med å bruke ham til staskjøring. Men de siste årene firmaet var i drift, havnet også Sjøy-

den opp på landaulettens kuskesete. Det gikk en masse historier om Sjøyden på folkemunne. En av dem forteller om engang Sjøyden hadde bryllupskjøring for datter av en av byens kjente grosserere. Da høytideligheten var over, takket grossereren Sjøyden for fin kjøring. Sjøyden tok da mot til seg og kvitterte for takken med spørsmålet: "Di sko vel ikkje ha ein Liden ... ?" Det Sjøyden ikke visste, var at grossereren var fanatisk avholdsmann. Så grossereren kom tilbake med et par flasker vøtterøl. Sjøyden stirret vekselvis på flaskene og grossereren og sa full av oppriktig skuffelse: "Og eg som trodde at dette va' et fint bryllup!"

Bertram Mæhle begynte i fast jobb hos Svela i 1929, 16 år gammel. I tillegg til selve kjøringen deltok Bertram i alt arbeid med vogner, hester og stall. Arbeidsdaten startet kl. 7 da hestene skulle mates. Kl. 9 var det hjem på Læregutthjemmet for å skifte klær og videre til Indremisjonen hvor han hadde fast jobb fra kl. 9.30 til 13. Etter dette var det hjem igjen for å skifte klær på nytt og ned til Svela.

Nytt klesskifte kl. 17 for så å storme ned til Aftenbladet hvor han gikk med aviser. Denne jobben tok to timer før det igjen var nytt klesskifte og jobb hos Svela til kl. 23 om kvelden. Dette foregikk hele uken og året rundt. Ukelønnen hos Svela var det første året på kr. 3. Fra 1935 gikk Bertram over i full jobb som kusk. Ukelønnen var da på rundt kr. 35. Fri kost og losji på kuskehybelen på loftet kom i tillegg.

Både Nils og Alexander deltok selv i det meste av arbeidet i firmaet - ikke bare kjøringen, men også arbeidet i stallen. Selvom de var likestilt i eiendom og drift, var Alexander den ubestridte leder av de to. Han hadde arvet farens autoritære legning og evne til administrasjon og økonomisk styring. Nils likte seg bedre i kulissene. Om Alexander gikk det mange historier. En av dem forteller om første gang en bonde forsøkte å levere ham høy på lastebil og ikke hesteslede slik han var vant med. Han nektet bonden å kjøre bilen inn i gården for å laste av. Høyet

ble isteden lastet over på en høykjerre ute i gaten og etterpå trukket inn for avlasting. En annen historie gjelder hunden hans, bokseren Søren. Søren var nemlig så fæl til å stikke ned i byparken og grave opp bygartenens blomsterløker. En gang dette hadde skjedd, kom politiet opp i stallen og formante Alexander om at dette måtte være siste gangen. "Han Søren har lov han. Kor mye koste det?" svarte Alexander og betalte for skaden og vel så det.

Ingen av barna til Anders Svela ble noengang gift. Utenom de kontakter de fikk gjennom firmaet, hadde de liten omgang med folk. Bortsett fra Alexander sine Danmarks-turer holdt de seg i Stavanger og Bergelandsgaten. De levde sitt stille og rolige liv, oppfylte sine økonomiske forpliktelser punktlig og drev sitt firma som et av de beste i landet. For begge brødrene var hestene livet. De hadde vokst opp med dem og hadde livnært seg av dem. For Alexander ble hestene også hans bane. Et spark fra en av hoppene hans satte en stopper for hans virksomhet. Lam etter ulykken døde han i 1940. Nils hadde ingen ambisjoner om å drive det hele uten broren, så i 1939 overtok Bertram Mæhle og Birger Fuglestad driften. Etter brorens død solgte Nils i 1941 firmaet med eiendommer og utstyr til garver Hans K. Hansen og slakter Birger og Sverre Idsøe. Selv døde Nils i 1962.

Hansen og Idsøe leide firmaet videre til Mæhle og Fuglestad. På grunn av de alvorlige forsyningsproblemene som oppsto i krigsårene, måtte disse gi opp driften året etter. Eierne tok da kontakt med Sofus Sigbjørnsen som tok imot tilbudet om kjøp av hester og utstyr og leie av de tre eiendommene.

Sofus Sigbjørnsen var opprinnelig hausehundsgutt, født i 1888. Interessen for hester og hestetransport fikk han som ungdom gjennom småjobber og kjøreoppdrag for en av byens vognmenn. Utdannet som skomaker flyttet han til Sandnes hvor han giftet seg og drev i skomakeryrket noen få år. I 1914 flyttet han til Stavanger og

Kong Haakon VII's kroningsferd i 1906. Anders Svela kjørte alltid selv de kongelige. Etter hans død var det Alexander som overtok dette oppdraget.

arbeidet som formann på en skofabrikk før han etablerte seg som vognmann. I nærmere 20 år før han overtok vognmannsforetningen i Bergelandsgaten, kjørte han fast for gassverket med koks. Han hadde ellers fast oppdrag for postverket og tok på seg all form for varetransport. I 1934 skaffet han seg lastebil og drev forretningen etter dette for det meste med bil.

Så når Sigbjørnsen overtok etter Mæhle og Fuglestad, var det en erfaren vognmann som skulle ta seg av firmaets siste fase.

Sofus Sigbjørnsen kalte firmaet "Vognmand Sofus Sigbjørnsen". Han drev det videre stort sett etter samme mønster som Svelabrødrene før ham hadde gjort. Lokale var de samme, utstyret og kjøreoppdragene de samme innenfor de begrensningene som den tyske okkupasjonen satte. Som kusker brukte Sigbjørnsen sine fem sønner, mens Sjøyden var den eneste fast ansatte kusk i firmaet. Problemet med å skaffe nok for til hestene løste han gjen-

nom sine mange forbindelser som han tidligere hadde skaffet seg.

Sigbjørnsen var en dreven hestemann og drev en utstrakt handel med hest. Selv regnet han med at det i det minste hadde vandret 300 hester gjennom hans staller. Denne virksomheten drev han stort sett i nærdistriktet med markedet i Hillevåg som hovedbase. For Sigbjørnsen var den norske dølahesten det gjeveste, samtidig som han også satset på fjordingen til grovere kjøring. Selv om han ikke fulgte opp tradisjonen etter Sveta med å anskaffe hvite hester til staskjøring, beholdt han to av frederiksbørgerne til det siste. Det var Fram og Fritjof, 23 og 17 år gamle, som dro brudevognen og begravellesvognen det siste året firmaet eksisterte.

Under krigen ble biltrafikken svært begrenset slik at grunnlaget for hestetransport var meget godt. Så lenge krigen varte, gikk derfor firmaet bra. Men etter 1945 gikk det fort nedover. Bilen overtok varetransporten, og staskjøringen var ikke grunnlag nok til å holde virksomheten oppe.

Om formiddagen 29. februar 1948 kjørte Sofus Sigbjørnsen sitt siste brudepar, Eli og Ernst Nordbø. Senere på dagen sin siste begravelse for familien Håland i Engelsmindegaten. Mandag 1. mars skriver han på sin bordkalender: "I dag er det slut på Vognmands Foretningen".

Etter at firmaet ble nedlagt, ble alt av markedsverdi solgt og spredt for alle vinder. Kongevognen hadde tyskerne tatt tidlig under krigen. På de gjenværende stasvognene var særlig lyktene og hjulene etterspurt, mens resten av vognene stort sett gikk til opphogging. Det staselige seletøyet lot seg også selge, trolig også uniformene, mens firmaets historie i form av ordrebøker,

regnskapbøker og andre dokumenter ble kasert. Senere er også alle bygninger, som kunne fortelle historien om virksomheten, revet: både bolighus og uthus i Bredbakken 4 og alle bygningene på de tre eiendommene i Bergelandsgaten. I erstatning har byen fått den store IMI-gården som dekker mesteparten av det kvartalet der Anders Sveta drev sitt firma. Og vi har fått to parkeringsplasser der de to andre eiendommene lå.

Men ett minne om Anders Sveta Vognmandsforetning er bevart. Det er den fineste av de to brudevognene, landauletten med lilla interiør. Den ble kjøpt av Sigbjørnsens gode venn, Herman Ebeltoft, som noen år senere ga den til Stavanger Museum. I dag står den utstilt på låven på Breidablikk og vekker til live gode minner for mangt et stavangerektepar. Denne vognen er et kleodium for byen og også i nasjonal sammenheng et sjeldent kjøretøy.

Et trekk i bybildet var med dette borte. Et stavangerfirma med en stil og eleganse som få andre tilsvarende firma i landet kunne måle seg med, måtte gi tapt for en ny tid - bilens tidsalder.

Kilder:

Artikkelen er i første rekke basert på intervju med Bertram Mæhle, videre på intervju med John Andreassen og Thor Sigbjørnsen og samtaler med Sverre Ebeltoft, Osvald Bore, Arvid Hansen, Einar Heden og Per Roth. Opplysninger er også hentet fra avisintervju med Nils Sveta og Sofus Sigbjørnsen. Videre er det gjort bruk av panteregister, brann-takstprotokoller, folketellinger, skattemanntall og diverse årganger av adressekalender for Stavanger.

Første gang trykt i Stavanger Museums årbok 1991.

Stokkaveien 33 - villa, sykehus og kvinnebo

av Reidar Frafjord

Da det for 90 år siden, den 31. oktober 1913, ble avholdt branntakst over den praktfulle, nyoppførte murvillaen på toppen av Stokkaveien, ble verdien satt til kr 30.000; et betydelig beløp etter den tids pengeverdi. Eierne var det barnløse ekteparet Mette og Ole Torgersen Eskeland, på det tidspunktet henholdsvis 45 og 51 år gamle.

Ole T. Eskeland (1862 - 1946) var født på Bratthetland i Høle sogn, men allerede som 7 åring, i mai 1869, kom han med foreldre og en yngre bror til byen hvor faren hadde kjøpt Egenesløkke G4, et jordstykke mellom grensen til Stokka og forlengelsen av "Søndre tvervei" (Duesvei), nord for Øvre Stokkavei. Her vokste Ole Eskeland opp og ble confirmert i Domkirken våren 1877. Han var en begavet gutt, og presten noterer "Meget godt" både i kunnskap og oppførsel i kirkeboken. Dette er ikke plassen for en biografi om Ole T. Eskeland,

men noe bør nevnes.

Allerede konfirmasjonsåret, bare 15 år gammel, reiste han til sjøs med en seilskute. Han avla styrmannseksamen da han var 20 år og er ombord på flere seil- og dampskip før han etter noen år blir skipsfører på en rekke båter i Sigval Bergesens rederi, bl.a. på "Storfond" som den gangen var et av Skandinavias største lasteskip. Det sier ikke så lite om skipperens dyktighet og rederens tillit at kaptein Eskeland var den selvskrevene til å overta førerposten på dette den gangen så store og kostbare skipet. Etter at han sluttet på sjøen i 1906, innehadde han en høyt betrodd stilling som inspektør i nevnte rederi hvor han i 1928 ble tildelt medalje for langt og fortjenstfullt virke.

Før Mette og Ole Eskeland flyttet inn i Stokkaveien, hadde de i mange år vært eiere av Egenesløkke E2, fra nåværende

Holbergsgate, "Nordre tvervei", mot Stadionhallen. Av en eller annen grunn skulle det ikke gå mange år før ekteparet solgte det staselige huset sitt. Den 19. februar i 1916 hadde stadsfysikus Thomas Wyller overfor Stavanger magistrat og formandskap påpekt at byen når som helst kunne komme i "en aldeles utaaelig nødstilstand" på grunn av mangel på sykehusplasser for kronisk syke.

Av 3 eiendommer i byen som ble vurdert kjøpt som avlastningssykehus, påpekte stadsfysikus i brev til borgermesteren av 15. januar 1917 at Stokkaveien 33 absolutt var å foretrekke. Her nevnes det bl.a.: "Huset er overmaade vel indredet, ligger mod solsidene og frit til alle sider paa en stor tomt i et ikke meget befærde eller urolig strøk. Den eneste indvendning, som jeg har at gjøre mot det, er den, at det er noget lite, idet der neppe er plads til mere enn 16 patienter, hvorfor der maatte tilbygges et par værelser i hver etage. Dette er der god anledning til."

Ole T. Eskeland solgte sin eiendom for kr 45.000 i april 1917, og to år senere, fra 7. juli 1919, ble villaen tatt i bruk som underavdeling av Stavanger sykehus. På folke- og kommunehet det "det kroniske sykehus" eller "det kroniska" i lokalmiljøet. Dermed er det vel også antydning hvilken kategori pasienter som hadde tilhold der. De fleste var senge- og pleiepasienter. Går vi gjennom beretningen for det første året, 1919-1920, registrerer vi at det var plass til 25 pasienter, men at hele 107 kvinner og menn hadde vært inne til behandling i løpet av året.

Ved å studere disse årsrapportene videre, kan vi følge utviklingen vedrørende sykehuset for kronisk syke gjennom 12 år. Mange ble behandlet, en god del avgikk ved døden og enkelte ble utskrevet; enten som helbredet, overført til gamle hjem eller satt i privatforpleining. Den 27. desember 1922 kom imidlertid en av pleierne i fokus. Da stod følgende å lese i Stavanger Aftenblad:

Kaptein Ole T. Eskeland

"En ulykke som let kunde faat meget alvorlige følger, indtraf julaften under juletræfesten paa sykehuset, Stokkaveien 33. De gamle var brakt ned i spisesalen, hvor festen skulde holdes, og en del søstre, hvoriblandt søster Karen Ellingsen hadde "for moro skyld klædt sig ut". Under sit arbeid i salen kom hun paa en eller anden maate for nær julelysene, og en del let antændelige saker, som hun benyttet ved utklædningen, tok da fyr. For ikke at komme i berøring med de gamle, sprang søsteren ned i kjælderen, hvor hun begyndte at rive av sig klærne, men dessværre blev hun herunder saa stygt forbrædt i ansigtet, brystet og paa hænderne, at hun øieblikkelig maatte bringes paa byens sygehus."

Den siste årsberetningen for "det kroniske sykehuset" er datert september 1931. Det forhold at Stokkaveien befant seg så vidt fjernt fra hovedsykehuset, talte for nedleggelse. Man måtte kjøre til og fra ved flytting og overføring av pasienter og ved mat- og tøylevering. Dessuten var det ikke noen heis her. Pasientene ble båret opp til

2. etasje og ned igjen. Ellers var et tungtveiende argument for avvikling at den nye kirurgiske avdelingen ved Stavanger sykehus nærmet seg fullføring. Da mente de fleste at sykehusbehovet var dekket for lange tider... Det skulle imidlertid gå mindre enn 20 år før flere av bystyremedlemmene som stemte for nedleggelse av pleieavdelingen på Stokkaveien, måtte være med på å opprette en ny pleieavdeling i Birkelands-gaten !

Overflyttingen til hovedsykehuset skjedde for en stor del til medisinsk avdeling, fire etasjer over sykehusparken. Da det heller ikke her var heis, kom det vel med at sykepleierne som flyttet ned fra Stokkaveien, hadde trening i å løfte og bære. Men nå var det enklere å tilkalle portørene når behovet meldte seg, når man f.eks. skulle til røntgenavdelingen.

Like før krigen var det på tale å tilby eiendommen vederlagsfritt til Statsarkiv under forutsetning av ombygging og påbygging. Denne saken ble tatt opp på ny i 1948 , men bygningsmessige og praktiske forhold tilsa imidlertid at dette prosjektet ikke kunne realiseres.

I 1930 - årene og gjennom en rekke etterkrigsår var det mange familier og enslige i vår by som hadde det vanskelig på boligmarkedet. Stokkaveien 33 ble da disponert av den såkalte "Husfordelingsnemen" i Stavanger. Det er ikke så veldig mange år siden det bodde folk til leie i villaen, men i de seneste årene stod huset tomt. I fjor vår averterte kommunen eien-

dommen for salg. Huset var i årenes løp blitt temmelig nedslitt, og lite var igjen av den fordums prakten.

Responser var ikke akkurat overveldende fra potensielle, private kjøpere , men den 20. august kunne vi lese i Aftenbladet at Stavanger kommune og Kirkens Bymisjon var blitt enige om en driftsavtale. "I Stokkaveien 33 vil Stavanger kommune og Kirkens Bymisjon gi 10 kvinner med store rusproblemer botrening."

Etter nesten ett år med rehabilitering, bl.a med oppussing av fasade, drenering, nye vinduer, brannsikring av trapperom og innvendige ombygginger, fremstår dette huset, 90 år etter at ekteparet Eskeland tok det i bruk, igjen som ett av de flotteste i Stokkaveien. Boligen er nå organisert i tre enheter med fire beboere i både 1. og 2. etasje, mens det i loftstovdelingen skal bo to kvinner. Dette botilbudet for kvinner i alderen 20 til 50 år, har som mål å gi dem en trygghet og stabilitet de før har savnet, slik at de på sikt skal kunne flytte ut og etablere seg i eget hjem..

Da statsråd Erna Solberg besøkte Stokkaveien 33 mandag den 4. august, fikk hun høre fra flere av kvinnene at dette hadde reddet dem. "Jeg har vært narkoman siden jeg var 12 år. Hadde jeg ikke fått bo her, hadde alternativet vært døden" , uttalte en 24 år gammel kvinne..

En annen sa: " Det er deilig å ha fått et hjem. Før bodde jeg på gata eller var i fengsel. Her bryr de seg om meg."

Konsumpsjonsboden ved Breiavatnet

Av Gunnar A. Skadberg

Knut Baade 1822 (Stavanger, Byen i billedkunsten)

Det lille, nærmest kvadratiske, huset ved bredden er den første konsumpsjonsboden.

Fra gammelt av gikk Breiavatnet like bort til husene ved dagens Kongsgata. Det var derfra Skolebekken rant nordover mot Jorenholmen. Gangsteiner var lagt over bekken slik at folk kunne komme seg tørrskodde over. I 1643 ble det bygd en liten bro over bekken.

Konsumpsjonsboden eller tollboden ved Breiavatnet lå fra omkring 1669 ved denne

boren som et lite dokkehus. Bøndene måtte passere denne konsumpsjonsboden når de skulle inn til byen med sine varer. Ved trebroen måtte de betale en avgift til byen før de fikk føre varene inn til handelsplassen ved Vågen. Avgiften var selvsagt meget upopulær blant bøndene, og tollerne ved Acciseboden eller Sise-huset som bøndene kalte tollboden, var også meget dårlig likt.

Ingeniør Søren Munch Kielland (USA) [sønn av boktrykker Kielland] var så elskverdig å lage denne fargelagte pennekissen etter sine minner fra barneårene - det er han som springer med singlebannet mot sin tante. I januar 1864 overlot Munch huset til sine fire døtre og døde i august det følgende år. Det nye parkanlegget var ferdig i februar 1869 og "Jomfru Munchs hus samtidig fjernet". Til parken forærte Sparebanken en liten fontene, som ble plassert mellom nåværende "Gymnastikken" og Garborg-monumentet, en springende tynn vannstråle i et rundt granittbasseng - en hyggelig lekeplass for oss gutter i 1880-90-årene. Til venstre Ingebret Furras, "Ingebret fargar", skyllehus med flagg, fogd Schiøtz "Charlottenlund" Steglebakken, bak dette Bispelagård, "Vålanspibå" og midt i bakgrunnen Kannik Prestegård. Skissen tilhører Anders Bærheim. (Tegning og billedtekst hentet fra Ætt og Heim)

Det hendte at bønder på perk kom lurende over broen med en ambar (treskrin) i hånden. Ved Sise-huset la de på sprang rundt Domkirken mot Vågen. Om en av tollerne var rappfotet nok til å fange synderen, rev han ambaren til seg og åpnet den for å sjekke hva bonden ikke hadde villet fortolle. Da hendte det at ambaren f.eks. var fylt av alskens skrot og rask eller til og med av illeluktende dyreekskrementer.

En vinterdag i 1714 kom bondegutten Mikal Olsen innover mot Skolebekken på ridevegen fra sør (fulgte nåværende Bergelandsgata og Hetlandsgata ned mot tollboden). Over hesteryggen hadde han kløvet noen melsekker som han skulle frakte til torgs. Plutselig kom toll drengen Tore Knudsen farende ut av konsumpsjonsboden og ropete etter Mikal og spurte om han hadde husket å fortolle sine varer. "Ja", svarte Mikal, "dette er mel det ikke skal betales toll for." Da slo Tore til ham så han falt i bakken og begynte å blø. Saken ble anmeldt på rådstuen, og Tore ble av domstolen fratatt jobben som toller dreng ved Sise-huset. I tillegg måtte han betale en bot på 36 lodd

sølv og forlate byen "for sitt slette liv og levnedsskyld". Mikal kunne ikke møte i retten. "Han klaget sig heftig ondt for sitt brøst og sin rygg, så han kunne ikke være af sengen", står det i rettsreferatet.

Bøndene laget seg selvsagt oppnavn på tollerne. Toller-Lars ble således kalt "Høne-Lars" fordi han hadde beslaglagt høna til en gammel dame.

I 1801 ga agent Gabriel Schanche Kielland tomtegrunn til ny konsumpsjonsbod nærmere vatnet. Trolig ble tømmeret i den gamle konsumpsjonsboden nyttet i den nye. (br. nr. 755).

I 1827 ble konsumpsjonsavgiften opphevet, og Sise-huset ble solgt til overtollbetjent Søren Munch som bygde Sise-huset om til bolig. I 1865 døde Munch og hans døtre Gidsken Edvardine Storm Munch, Margrethe [Grethe] Isaksen Munch, Mette Johanne Colbjørnsen Munch og Christine Wilhelmine Munch arvet huset som de hadde fått tinglyst skjøte på allerede 14. mars 1846. 7. mars 1859 solgte Mette Munch Kielland (gift med boktrykker Lauritz Chris-

Radering av G. Haas etter et maleri av C.A. Lorentzen fra ca 1790. I forgrunnen veien fra Jæren langs Breiavatnet til byen. Trolig er det konsumpsjonsboden som ligger som hus nummer tre fra venstre ved den nordre bukten av vatnet.

tian Kielland sin part i huset til "jomfru" Marie Kielland som solgte denne parten videre til søstrene Margrethe (Grethe) og Christine Munch (tinglyst 16. mars 1863). I 1865 var det bare Grethe Munch og hennes tjenestepike Marie Ingebredtsdatter (38) som var bosatt i det gamle Sise-huset. Dette året solgte hun og søsteren huset til nedrivning mens tomten falt tilbake til Fatigskolen øst for Domkirkens kor.

Kjøper av den gamle tollboden var garver Tobias Thorsen som drev sitt garveri ved Breiavatnet (adresse Olafskleven 4, nabo til Kiellandfamilien i nummer 2), men han hadde også et gårdsbruk (9) på Sandal i Madla som hadde fått skjøte på i 1863, og det var dit han flyttet Munchs hus. Der ble det nyttet som våningshus på hans gård. Da Thorsen gikk konkurs i 1869, solgte han Sandalgården til Eivind Garborg fra Time. Det var til Sandal Eivinds kone og åtte barn flyttet etter at Eivind begikk selvmord i 1870. Forfatteren Arne Garborg bodde i morens hus på Sandal, med nåværende adresse Sisikveien 63, i nøyaktig ett år fra høsten 1871 til høsten 1872. Mens han bodde i huset redigerte han sitt blad "Semi-

naristen" og skrev sine første dikt under pseudonymet Alf Buestreng som han fikk trykt i Arnt Moes avis "Stavangeren" med redaksjon i nåværende adresse: kafe Sting på Valberget.

Overtollbetjent Søren Munch (1774-1865) var sønn av "Overhofretsprokurator", tollskriver i Christiania, tollinspektør i Christiansand Edvard Munch (1738-1793) og Petronelle Helene Krefting (f. 1746). Søren Munch ble gift i 1811 med Dorothea Catharine Wandal Randulf Bull (1780-1861), datter av apoteker ved Svaneapoteket i Bergen Ole Bornemann Bull og Gidsken Edvardine Storm. Søren Munch var farbror til malerkunstneren Edvard Munch og Dorothea var faster til fiolinisten Ole Bull. Ole Bull var i Stavanger hele fire ganger, og vi går ut fra som opplagt at han må ha besøkt sin tante og onkel i det gamle Sise-huset ved Breiavatnet ved noen av disse høvene. I 1852 fikk Søren Munch låne 150 spesidaler fra Consul Jonas Kiellands Legat uten at vi vet hva han skulle bruke disse pengene til.

Søren og Dorotheas datter Mette Johanne Colbjørnsen Munch (f. 1821) ble gift (2.9.1850) med boktrykker og avisredaktør i Stavanger Lauritz Christian Kielland (1808-1861) på Bergene.

Stavanger hadde ett til såkalt "accisehus" på 1700 og 1800-tallet. Det stod på Skanseberget (Skansekaien) til det brant i 1833 og "den gamle Tollboden" ble reist på Strandkaien.

Det var siste gårdbruker på bruk 9 på Sandal, Lars Ropeid, som gjorde meg oppmerksom på at han hadde bodd i et hus hvis tømmer stammet fra konsumpsjonsboden ved Breiavatnet. Da jeg besøkte ham på hans nåværende gård på Heigre i Sandnes, kunne han vise meg deler av øksede tømmerstokker han hadde tatt vare på fra huset på Sandal. Det er meget mulig at disse trestokkene stammer fra det opprinnelige "Sise-huset" som ble reist ved Breiavatnet på 1600tallet.

Styret i Byhistorisk Forening 2003

Berit M. Grande Kortegata 4, 4012 Stavanger
tlf. 51 52 70 03
email: berit@ach.no

Hallvard Ween B. Christophersensgt. 21, 4009 Stavanger
tlf. 51 52 43 23
email: hallwe@online.no

Eli K. Vareberg Bergliveien 29 B, 4020 Stavanger
tlf p. 51 88 17 17 , j. 51 82 84 86
email: eli.vareberg@c2i.net

Petter Løhre Blomsterveien 1, 4022 Stavanger
tlf. 51 56 06 96
email: kj-loeh@online.no

Brith Tan Bruvikbakken 6, 4017 Stavanger
tlf. p. 51580655 , j. 51997821
email: bth@statoil.com

Reidar Frafjord Øvre Stokkavei 44, 4023 Stavanger
tlf. 51 52 35 70 / 91 69 95 07
email: rei-f@online.no

Hans Storhaug Byggstien 36, 4042 Hafrsfjord
tlf. p. 51 55 01 60 / 48 12 11 18
email: detnu-hs@online.no

Anne Tove Nygaard Eikebergveien 39b, 4017 Stavanger
tlf. 51 58 09 35
email: anne.tove.nygaard@sorco.no

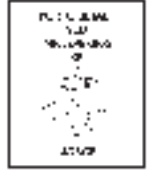
Henry Bjørkelund Sivaksveien 30, 4017 Stavanger
tlf. 51 58 16 75
email: hbjorkel@c2i.net

Medlemskap tegnes ved innbetaling av kr. 200,- for enkeltmedlemmer og kr. 350,- for familiemedlemmer.

Beløpet innbetales til konto 3201. 25. 37300.

Adresse: Postboks 351, 4001 Stavanger Org.Nr. 984 289 669

B

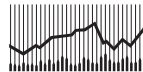
Returadresse: Byhistorisk Forening, Postboks 351, 4001 Stavanger

Det er forskjell på fond

SKAGEN Fondene har en aktiv forvaltningsfilosofi. Vårt hovedfokus er verdiene i selskapene. Vi finner aksjer verden over som tilfredsstillende eller flere av de tre U'ene: undervurderte, underanalyserte og upopulære. "Høy gjeld" og "svak kontantstrøm" er fyord. Det er selskapenes verdiskaping som skal gi våre langsiktige andelseiere best mulig avkastning for lavest mulig risiko.

To enkle måter å bli SKAGEN-kunde på: www.skagenfondene.no | 810 59 099
Alt du trenger Ring undeservice

SKAGEN FONDENE